

Р.А. Төреханова* , **У.Г. Анесова**

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: rauana0792@gmail.com

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ЕР-ЖІГІТТІҢ РӨЛІ МЕН БЕЙНЕСІ (әлеуметтік-сауалнама нәтижелері негізінде)

Гендер ғылымы жыныс бойынша әйелдер мен еркектердің арасындағы ерекшеліктерді зерттейді. Бұл ғылымның дамуы әрбір елде еркек пен әйелдерге қатысты көзқарастар мен талаптардың өзгерісіне алып келді. Германия, Франция, АҚШ-тан бастау алған феминистік қозғалыстардың шығуы да осы гендер ғылымының дамуына тікелей әсер етті. Бұл өзгерістер қазақ қоғамында да көрініс тауып жатыр. Себебі бүгінде қазақ қоғамында да ер жігіттің бейнесі бұрынғы кезеңмен салыстырғанда өзгерді деген пікірлер пайда болды.

Қазақ қоғамындағы ер жігіттің бейнесі экономикалық, саяси, мәдени, әлеуметтік және инновациялық жағдайлардың әсерінен біршама өзгерістерді өз басынан өткізді деп айта аламыз. Біз осы мәселені анықтау мақсатында сауалнама жұмысын жүргізген болатынбыз. Сауалнама барысында респонденттерге андроцентризм, әйел және еркек теңдігі, нағыз ер жігіттің бойындағы қасиеттер қандай болу қажет деген сұрақтар лебі қойылды. Сондай-ақ мақалада «жігіт» сөзінің шығу тегі, онымен байланысты сөз тіркестердің мағыналары талданып, қазақ танымындағы жігіттердің рөлі мен орнына қатысты пайымдаулар келтіріледі. Шетелдік және отандық ғалымдардың гендерлік лингвистика, әйел және еркек сөйлеу тіліне қатысты ерекшеліктері жөнінде айтқан тұжырымдары талқыланады.

Бүгінгі Қазақстандағы гендерлік лингвистиканың шығу тарихы мен жай-күйіне қатысты тың ақпарат беріліп, феминистік ұйымдар мен олардың қызметі және олардың қоғамдағы орнына қатысты пікірлер талданады. Аталмыш жұмыста сауалнама нәтижелерін талдай отырып, біз қазіргі қоғамдағы қазақ жігітінің бейнесі мен рөлі қандай деген сұрақтарға жауап беретін боламыз.

Түйін сөздер: ер жігіт, гендерлік зерттеулер, андроцентризм, әйел және еркек тілі, инвективті лексика.

R.A. Torekhanova* , U.G. Anesova

Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: rauana0792@gmail.com

The role and image of a man in modern Kazakh society (based on the results of a sociological survey)

The gender science studies the differences between women and men by gender. The development of this science has led to a change in attitudes and requirements for men and women in each country. The emergence of feminist movements which are originating in Germany, France, and the United States also directly influenced the development of this gender science. These changes are also reflected in the Kazakh society. Because today there are opinions in society that the image of the modern man differs from the image of the last generation man.

We can say that the image of men in Kazakhstan society has undergone significant changes under the influence of economic, political, cultural, social and innovative conditions. We conducted a survey to identify this issue. During the survey, respondents answered questions about androcentrism, the equality of women and men, and what qualities should have a real man. This article analyzes the origin of the word «zhigit» and different definitions of words associated with it, and also different opinions about the role and place of men in Kazakh cognition.

There are discussed deductions of foreign and domestic scholars about gender linguistics and differences in male and female speech. There is also studied information about the origin and status of gender linguistics in Kazakhstan, and the views of feminist organizations in our country, their activities and place in society. In this paper, we are analyzing the results of the survey, we will answer the questions about the image and role of the Kazakh man in modern society.

Key words: male, gender research, androcentrism, language of men and women, invective vocabulary.

Р.А. Төреханова*, У.Г. Анесова

Казахский национальный университет им. Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: rauana0792@gmail.com

Роль и образ мужчины в современном казахстанском обществе (результаты социального опроса)

Гендерная наука изучает особенности между женщинами и мужчинами по признаку пола. Развитие этой науки привело к изменению взглядов и требований к мужчинам и женщинам в разных странах. Как известно, возникновение феминистских движений в Германии, Франции и США привело к развитию науки о гендере. Эти изменения отразились и в казахском обществе. Бытует мнение, что в казахском обществе образ современного мужчины отличается от образа мужчин прошлого.

Образ мужчины в казахском обществе претерпел некоторые изменения под влиянием экономических, политических, культурных, социальных и инновационных условий. В процессе анализа был проведен опрос, в ходе которого респонденты отвечали на вопросы, касающиеся андроцентризма, равенства женщин и мужчин, а также качеств, которыми должен обладать «настоящий мужчина». В данной статье анализируется происхождение слова «джигит», даются различные определения связанных с ним словосочетаний, а также мнения о роли и месте мужчин в казахском познании. В работе обсуждаются существующие теории и точки зрения зарубежных и отечественных ученых о гендерной лингвистике и различиях в мужской и женской речи.

В статье представлен обзор происхождения, развития и статуса гендерной лингвистики в Казахстане, исследуются взгляды феминистских организаций в нашей стране, их деятельность и место в обществе. В данной работе, проанализировав результаты анкетирования, мы рассмотрим роль и место казахского мужчины в современном обществе.

Ключевые слова: мужчина, гендерные исследования, андроцентризм, язык мужчин и женщин, инвективная лексика.

Кіріспе

Қазіргі таңда ер жігіттің қоғамдағы рөлі мен бейнесі бұрынғы кезеңмен салыстырғанда біршама өзгеріске ұшырады деген пікір бар. Әлбетте бұл пікірдің пайда болуы, осындай өзгерістердің бар екендігін тағы да дәлелдейді. Сол себепті біз ХХІ ғасырда нағыз қазақ жігітінің рөлі мен орны қандай деген сұраққа жауап беру мақсатында сауалнама жұмысын жүргізген болатынбыз. Нәтижесінде, бұл сауалнамаға 18-40 жас аралығындағы 300 респондент қатысты. Олардың ішінде әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің студенттері мен оқытушылары, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің оқытушылары, мектеп мұғалімдері және әр түрлі ұйымдардың жұмыс өкілдері бар.

Сауалнама нәтижелерін талдамас бұрын біз қазақ халқы үшін ер баланың орны қандай деген сұрақтан бастаған жөн деп ойлаймыз. Әрине, қоғамда болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси және технологиялық өзгерістер қазіргі адамдардың ой-пікірдің өзгерісіне, қыз және ұл балаға қойылатын әлеуметтік талаптардың өзгеруіне де әсер етті деп айта аламыз.

«Қазақ отбасында ер баланы ерекше қадірлеген, тіпті оның алғашқы рет атқа мінгенін де, бір жаққа жолаушы жүргенін де, алғашқы рет шаруашылыққа араласуын да шашу шашып, қуанышпен атап өтетін, «тоқым қағар», «тырнақ алдысы» деп жақын туыстары мен көрші-қоландарын шақырып кішігірім той-томалағын жасайтын» (Арғынбаев, 2005:62).

Ал қыз бала тәрбиесінде «Қызға қырық үйден тыю» десе ұл баланың тәрбиесінде «Еркектің орны түзде» деген принципті ұстанған.

Қазақ халқында ұл бала мен қыз баланы тәрбиелеуде айырмашылықтар болғаны анық. Ал жалпы осы «ұл» сөзінің шығу тегі жайлы қазақтың алғашқы профессоры Құдайберген Жұбанов сөз қозғаған екен. Осы сөздің шығу тарихына үңілсек, «көне түркілер бұрын бала деген атауды *ұғлан* деп қолданып, реалистік мәнін ашу мақсатында ер ұғлан, қыз ұғлан деп жыныстық ұғымды айырып атаған. Қазіргі қазақ тілімізде ұғлан сөзі көтеріңкі немесе асқақ стильде қолданылатын лексема. Ол оғыл-оғлан-оғлақ-ұғыл-ұл деген варианттармен бірге ер бала, ұлан дегенді білдіреді» (Жұбанов, 1999:115). Яғни қазақ халқында ежелден қыз және ұл жыныстық айырымдарының болғанын көруге болады.

Ал қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде жігіт сөзіне: «Ержеткен, кәмелетке толған ер-азамат»

деген анықтама берілген. (Қазақ әдеби тілінің сөздігі VIII, 2011:25) Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігінде жергілікті тіл ерекшеліктерінде бозбалдақ, боздақ, дондықша жас жігіт мағынасында, қосшы бала жігіт мағынасында жұмсалады (Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі, 1996:129).

Тіл білімінің маманы, лингвист Ә. Нұрмағамбетовтың айтуынша: «Жігіт» сөзінің ертедегі, алғашқы мағынасы өзгешерек болған. Орхон Енесей жазба ескерткіштеріндегі Күлтегін немесе Тоныкөк жазуларына көңіл аударсақ, «ігід» сөзін оқып, қолдау, көтермелеу» деген түсінік аламыз. Ал Юсуп Баласағұнның «Құтадғу білігі» еңбегінде «ігід» – тәрбиелеу, дағдыландыру, өнеге беру мағыналарына ие. Осы деректерге қарағанда, қазіргі қолданылып жүрген «жігіт» деген сөзінің алғашқы мағынасы «қолдау, көтермелеу», одан бері келе «өнеге беру, тәрбиелеу» мағынасына дейін жетіп, ең соңында, өнеге көрген, тәрбие алған, ой-өрісі қалыптаса бастаған адамға айтылатындығын көріп отырмыз» (Нұрмағамбетов, 1994:123). Яғни жігіт сөзінің шығу тегіне қатысты әр түрлі пайымдаулар мен тұжырымдардың бар екендігін көреміз.

Сондай-ақ қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде жігіт сөзімен тіркесіп ер жігіттерді сипаттайтын бірнеше сын есімдердің тобы келтірілген екен. Біз олардың біразын топтастырып көрдік. Олардың ішінде жағымды және жағымсыз сөз тіркестер де көптеп кездеседі. Осы орайда, бір-ақ ауыз сөзбен жігіттерді сипаттайтын қазақ халқының сөздік қорының молдығына таңырқай қарауға болады. Мысалы:

1) *Қылышылдаған жас жігіт. Күш-қуаты бойынан тасып тұрған, нағыз еңбек ететін жастағы жігіт.*

2) *Мәрт жігіт. Қолы ашық, ақкөңіл, жомарт, мырза жігіт.*

3) *Менмен [менменсіген] жігіт. Басынан сөз асырмайтын, зор кеуде, өркөкірек жігіт.*

4) *Мырза жігіт. Қолындағы барын аяп қалмайтын, соңғы нанын жолдасымен бөлісіп жейтін, дүниенің бетіне қарамайтын, қолы ашық, жомарт, паң жігіт*

5) *Надан жігіт. Көкірегі соқыр, қараңғы, мал мен байлыққа мастанып жүретін, өнер-біліммен ісі жоқ, дүние құған, дақпыртқұмар, даңғой жігіт*

6) *Нар жігіт. Басына түскен қиындыққа мойымай, ел басқарып, көш бастауға даяр тұратын, басын бәйгеге (қауіп-қатерге) тігетін,*

ауыр азапты көтеруге тәуекел ететін мықты жігіт

7) *От жігіт. Қызба, жанып тұратын істі, ойнына алған нәрсені лезде орындағысы келіп тұратын жігіт*

8) *Сидан жігіт. Сәнді киімге, ойын-сауыққа құмар, тірлік-шаруаға қыры жоқ, білім мен өнерге ұмтылмайтын, жалтыраққа қызыққыш, думан құған сылқым жігіт*

9) *Шөгел жігіт. Ісіне пысық, жұмысқа тыңғылықты, тірлікке тындырымды, мықты жігіт* (Қазақ әдеби тілінің сөздігі VIII, 2011a:25-28).

Аталған сын есімдерді қазіргі қазақ қоғамында жігіттерді сипаттағанда да қолдануға болады.

Қазақ гендерлік лингвистикасының дамуына өзіндік үлес қосқан, зерттеуші ғалым өзінің «Гендерлік лингвистика» атты еңбегінде жігіт концептісіне қатысты гендерлектіерді жинақтап көрсеткен. «Жігіттік» концептісінде бастапқы ұғым – жастық кезеңмен, жас ерекшелігімен байланысты өрбіген гендерлектіер: жігіт болу, жігіт-желең, бозбала, бала жігіт, жасөспірім жігіттер, балаң жігіт, жас жігіт, жігітше, жігітшілік, құрды, жігіттіктің базары, жастықтың әуеніне салды, жігітсіну, жігіт болғансу, жігітімсу, дүр жігіт, күр жігіт, ер түлегі, ер жігіт, т.б; аралық ұғым – некелік және туыстық жағдайынан туындайды: бойдақ жігіт, үйленген жігіт, күйеу жігіт, күйеу бала, өкіл күйеу, күйеушілеу, үйленді, әйелі бар, көп қатын алған, талақ, т.б. (Шоқым, 2012:108). Аталмыш мысалардан біз жігіт сөзінің белгілі бір хронологиялық кезеңді бастан өткізген сайын басқа мағыналарға ие болатындығын көреміз.

Қазақ қоғамында ер жігіттің рөлі әйелдерге қарағанда жоғары болған. Оған атам заманнан келе жатқан қазақ халқының салт-дәстүрі, әдеп-ғұрпына негізделген идеология әсер етпей қоймады. Алайда заман талабына сай ер жігітке қойылатын талаптардың өзгеріске ұшырағанын байқаймыз.

Материал және әдістер бөлімі

Сауалнамаға 28 % ер адам және 78 % әйел адам қатысты. Алғашқы сұрақтарда респонденттің жынысы, жасы мен білімі, жұмыс орнына қатысты сұрақтар қойылды. Сондай-ақ сауалнамада 18-40 жас аралығындағы респонденттердің ғана таңдалынып алынуы зерттеудегі бүгінгі жастардың пікірін анықтау мақсатында жасалған болатын.

Сауалнамада респонденттерге мынадай сұрақтар қойылған болатын:

1. “Сіздің ойыңыздағы нағыз жігіттің бейнесі қай жануарға сәйкес келеді?” берілген нұсқалар ретінде:

А) бөрі В) бүркіт С) айдаһар D) аю Е) өз жауабым

2. Төмендегі мақал-мәтелдердің қайсысы ер-жігіт бейнесін толықтай аша алады?

А) Жігітті көркінен таныма, сертінен таны

В) Жігіт көркі – өнер

С) Жігіт болсаң батыр бол, жау жеңгендей жапырып

Д) Жігіт арының құлы, жаман малының құлы

Е) Жігіт жанған шоқ болсын, шоқ болмаса – жоқ болсын

3. Қазақ жігіттері сегіз қырлы бір сырлы деген пікірмен келісесіз бе?

А) толықтай келісемін В) жартылай келісемін

С) келіспеймін D) мүлдем келіспеймін

4. Сіздің ойыңызша ер-жігітке сәйкес келмейтін мамандық түрі

А) мұғалім В) шаштараз С) дизайнер D) актер

Е) өз жауабым

5. А.В. Кирилина лингвист-ғалым “Лингвистические гендерные исследования” атты мақаласында ерлер мен әйелдердің сөйлеу мәнерінде ерекшеліктерді атап көрсеткен. Берілген жауаптар ішінен сіз үшін дұрыс болып табылатын ерлерге қатысты пікірді таңдаңыз.

А) өз лексикасында балағат сөздер қолдану

В) әрине, әлбетте, секілді растаушы сөздер қолдану

С) өз сөйлеу тілінде көптеген абстрактылы зат есімдерді қолдану

Д) өзінің эмоциясын білдіргенде сабырлылық таныту

Е) отбасы мүшелері мен достарына жауап – қайтқанда ресми әрі экспрессивті лексиканы қолдану

6. Қазіргі таңда әйел және еркек дәрежесі тең деген көзқараспен келісесіз бе?

А) толықтай келісемін В) жартылай келісемін

С) келіспеймін D) мүлдем келіспеймін

Е) өз жауабым

7. Берілген үзінділерден жігіт үшін ұят іс-әрекетті белгілейтін нұсқаны белгілеңіз?

А) Еркек көзінің жасын басқаға көрсетпейтіні сияқты көңілінің зарын да ешкімге естіртпеуі керек еді

В) Еркек біткен өз бармағын өзі шайнап тістеніп алған

С) Дұшпанның қысастығына қысастықпен жауап бере алмаған еркекке сенсең шығындап бөрік кигізгенше, біржолата этек қып ақталап жіберген дұрыс

Д) Қазіргідей тұқым тозып, ағайын азып тұрған кезде Ер Оғланның жұртындағы екі еркек бірін-бірі беттен алып жатса, көлденең көзге өлім ғой

Сауалнамаға арқау болған сұрақтарды саралай келе біз осы сұрақтардың жауаптарын егжей-тегжейлі қарастыратын боламыз. Сауалнама барысында көтерілген алғашқы сұрақ “Сіздің ойыңыздағы нағыз жігіттің бейнесі қай жануарға сәйкес келеді?” болатын. Берілген нұсқалар:

А) бөрі

В) бүркіт

С) айдаһар

Д) аю

Е) өз жауабым

Берілген нұсқалар бойынша аталмыш сұраққа 65 % адам бөрі/ қасқыр десе қалған 28% бүркіт, айдаһар – 2%, аю – 3%, арыстан – 1% және жылқы – 1% нұсқалар арасында бөлінген болатын.

Осы орайда қазақ халқы үшін және жалпы түркі тілдес халықтар арасында бөрі тотемінің әлі де ерекше сипатқа ие екендігін атап өткен жөн. Қазақ танымында көк бөрі қайсарлық пен өжеттіліктің символы ретінде қолданылады. Қазақтың ақындары өз өлеңдерінде қазақ батырларын бөріге теңеген. Мысалы Махамбет өлеңдерінде “Исатайдың барында екі тарлан бөрі едім” деп айтуында қазақ халқының батырлығы мен бірлігін білдіретін идеяны аңғаруға болады. Көк бөрі түркі тілдес халықтардың ауызекі әдебиетінде көптеп кездеседі. Тіпті Түркі қағанатын уақытында сарбаздардың байрақтарына Көк бөрі бейнеленетін болған. Көк бөрі тотемі жеңіс пен еркіндіктің белгісі болған, тіпті түркі халықтарында көк бөрінің анасыз қалған тәрбиелеп өсіргендігі жайлы аңыз-дастандар да кездеседі.

Осы орайда сауалнамада ең көп таңдалған жануар көк бөрі, қазір де тотемдік сипатқа ие және қазақ жігіттерінің бейнесіне ұқсастықтарға ие екендігі қуантарлық жайт деп білеміз. 28% респонденттің бүркіт құсын ер жігіттің бейнесіне теңеуінде де халқымыздың ежелден келе жатқан еркіндік пен шексіздіктің символына айналған бүркіт құстың ерекшелігін атап өткен жөн.

Бүркіт – қазақ халқы үшін қасиетті құс болып саналады. Сол себепті де қазақ халқында «Құс патшасы – бүркіт, аң патшасы – арыстан», «Көк аспанның әміршісі» деген сипаттамалар берген. Көк байрағымызда қыран бүркіт құстың бейнеленуі де осы құстың қазақ танымында үлген құрметке ие екенін аңғартады.

Қазақтың дүниетанымында «Жеті қазына» атты философиялық түсінік болған. Жеті қазынаны ер жігіттің өмірімен байланыстырып, оның ұғымына мыналарды жатқызған: жүйрік ат; қыран бүркіт; құмай тазы; берен мылтық; қанды ауыз қақпан; майланғыш ау; өткір кездік (Қазақстан: Ұлттық энциклопедия, 1998:8). Жеті қазынаның бірі және ер жігіттің серігі ретінде бүркіт құсының таңдалуы да бұл құстың ерекше қасиеттерге ие екендігін білдіреді. Ертеден көшпенді өмір салтын ұстанған қазақ халқы үшін аң аулауда бүркіт құсы қатты қолғабыс еткен. Қазақ ұлттық көне дәстүрі құсбегілікте де бүркіт құсы пайдаланылады. Ал респонденттердің бүркіт құсын ер жігітке балауы, ол құстың бойында қайтпас қайсарлық, күш-қайраттың көптігіне байланысты деген ойдамыз.

Мақал-мәтел – халықтың сан ғасырлық көрген-білгенін, бастан кешкен уақиғаларынан қорытқан ақыл-ойының жиынтығы, анықтамасы, табиғатта, өмірде үнемі қайталанып тұратын уақиғалармен, құбылыстармен байланысты тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні (Адамбаева 1978:15). Сондықтан да біз респонденттерге жігіт сөзін сипаттайтын мақалдарды ұсынып оның ішінен өз ассоциацияларын таңдауды ұсынған болатынбыз.

Сауалнамада қойылған «Төмендегі мақал-мәтелдердің қайсысы ер жігіт бейнесін толықтай аша алады?» деген сұраққа берілген нұсқалар:

- А) Жігітті көркінен таныма, сертінен таны
- В) Жігіт көркі – өнер
- С) Жігіт болсаң батыр бол, жау жеңгендей жапырып
- Д) Жігіт арының құлы, жаман малының құлы
- Е) Жігіт жанған шоқ болсын, шоқ болмаса – жоқ болсын.

Мақал-мәтелдер ішінде ең көп таңдалғаны «Жігітті көркінен таныма, сертінен таны» мақалы – 46,5 % болса, «Жігіт арының құлы, жаман малының құлы» – 21,9 % ал «Жігіт жанған шоқ болсын, шоқ болмаса – жоқ болсын» 18,1 %, «Жігіт болсаң батыр бол, жау жеңгендей жапырып» – 12,3%, ал ең аз көрсеткішті «Жігіт көркі – өнер» – 1,2 % таңдалған болатын.

Мақал-мәтелдер халқымыздың асыл қазынасы және олар әдетте белгілі бір идеяның негізінде қалыптасады емес пе?! Ерлерге қатысты қолданылатын мақал-мәтелдер олардың туған еліне қызмет етуін өнеге етуден басталады. Уәдесіне берік болмаған жігіт қалай ғана ел намысын қорғай алмақ. Сондықтан халқымыздың қанына сіңген ар-ождан, ерлік, сертке берік болу секілді қасиеттер қашанда

әйелдер тарапынан жоғары бағаланған. Берілген мақалдардың көбінде нағыз ер жігіттің бойында болатын қасиеттер тұспалдап айтылған.

Қазақ халқы ер жігіттерді қашан да Отанын қорғауға, батыл шешімдер қабылдауға үйреткен. Жаугершілік заманда ұлан-ғайыр жерді сақтап қалу үшін де ұлттық тәрбиеде осы қағидаттарды ұстанған. Оның бір белгісі ретінде қазақтың шешені Төле бидің жауға тізе бүгуден басқа жол қалмағанда мынадай өлең жолдарымен өз пікірін білдіргенінен көреміз.

Атадан ұл туса игі
Ата жолын қуса игі.
Өзіне келер ұятын
Өзі біліп тұрса игі.
Жаудан бұққан немені
Ортасынан қуса игі!
Уа, көсіле шабар жерің бар,
Ту көтерген ерің бар,
Қол боларлық елің бар,
Атадан қалған сара жолың бар,
Құлдық ұрсаң дұшпанға,
Арылмайтын сорың бар...
Құлдық ұрсаң дұшпанға,
Еркек болып туды деп
Мына сені кім айтар? –

деп толғайды (Ел аузынан, 1989). Төленің осы төрелік сөзін өзгелер түгел құп алып, жауға қарсы күш біріктіріпті деседі. Берілген өлеңде Төле би нағыз ердің дұшпандардан тайсалмай, ашық күреске шақырып тұр. Жаугершілік заманда қазақ батырларын рухтандырып, оларға күш-қуат беру мақсатында осындай өлең, жырларды айтатын болған.

Қазақтың біртуар азаматы Бауыржан Момышұлы атамыз ер-жігітті тәрбиелеуге қатысты біршама ойлар айтып пікір қалдырған. Ол ұл бала тәрбиесіне қатысты пікірін өзінің хаттарында ашық айтатын болған. Мысалы ғалым Қаныш Сатбаевқа айтқан хатында «проблема воинского воспитания – есть проблема воспитания от пеленки до штыковой атаки» деген екен. Демек қаһарман жазушы ер-жігіттерді балалық шақтан тәрбиелеуге шақырған. Бауыржан Момышұлы қазақтың батыры, соғыс тақырыбына қатысты көптеген шығармалардың авторы. Ол әрқашан қазақ халқына тағдырына аландаған, сондықтан да өз шығармаларында бала тәрбиесі, адалдық, достық, отан, туған-жер тақырыптарын шығармаларына арқау еткен. Мысалы:

«Я убедился на своем опыте, что в воспитании боевых качеств бойцов имеет коллосальное значение военное прошлое народа и национальные традиции. Одну из ненаписанных глав в

своей рукописи я назвал «благородные традиции казахского народа, воспитывающие боевые качества в джигите». В следствие такой оплошности в воспитании некоторая часть молодежи растет неузнаваемо развязной, легкомысленной, хилой, мешковатой, попадают даже трусишки, малодушные шкурники. Некоторые не умеют ездить верхом, боятся лошади-просто стыдно называть таких казахами, лепечут какую-то ерунду по-казахски, что похоже на необработанный язык какого-то иностранца. Я только перечисляю кажущиеся мне недостатки в воспитании молодежи, убежденно преклоняясь до сырой земли перед положительной стороной воспитательной работы благородных качеств джигита, системой воспитания нашего времени» (Момышулы, 2010:30).

Бауыржан атамиз қазірде жастардың бойында ар-намыс секілді асыл қасиеттердің азайып бара жатқанын және қазіргі ұрпақты тәрбиелеуді балалық шақтан бастау қажеттілігін алға тартады. Респонденттердің «Жігіт арының құлы, жаман малының құлы» мақалын 21,9% қатысушының таңдауы да бекер емес екенін аңғартады.

Жалпы қазақтың жігіттері сегіз қырлы, бір сырлы келеді. Олардың арасында тек батырлар ғана емес, данагөй шешендер, ақындар мен сал серілер шыққан. Біржан сал, Үкілі Ыбырай, Ақан сері, Жаяу Мұса, Құлтума, Естай сынды сал-серілер қазақ даласына өнерді дәріптеген. Ол заманда өнерлі жігіттер халық арасында үлкен құрметке ие болғанымен бүгінгі ғасыр талаптары жігіттің бойында болуы міндетті критерий болып табылмайтындығын көрсетеді. Сауалнама жауаптары ішіндегі «Жігіт көркі – өнер» нұсқасының таңдалмауы да осы тұжырымды тағы да бір дәлелдеп отыр.

Қазақ қоғамының ер жігітке беретін бағасы қандай екендігі әлеуметтік тұрғыдан талдау қажет болғандықтан сауалнамада “ер-жігітке сәйкес келмейтін мамандық түрі қандай?” деген сұрақ та қойылған болатын. Респонденттер берілген нұсқалар ішінен таңдау жасаумен қатар өз пікірлерін білдіруге де мүмкіндік алған болатын.

Нәтижесінде жауаптардың ішінде жігіттерге жараспайтын мамандық ретінде ең алдымен дизайнер мамандығы, шаштараз, мұғалім одан соң басқа мамандықтар тобы таңдалды. Расымен де сұлулық пен талғампаздық көбінесе әйелдерге тән, сондықтан да бұл мамандықты қыз балалар көптеп таңдауға бейім.

1-кесте – “Ер-жігітке сәйкес келмейтін мамандық түрі қандай?”

А) мұғалім	8,1%
В) шаштараз	15,8%
С) дизайнер	56,1%
Д) актер	2,6%
Е) сатушы	2,4%
визажист	3,8%
еден жуушы	4,5%
кітапханашы	2,6%
бала күтуші	5,7%

Алайда бүгінде заман талабындағы батыстық сән идеологиясының басымдығы бар болғандықтан ба жас жігіттер де осы мамандыққа бет бұруда. Сауалнама нәтижелеріне көз жүгіртсек бұл үрдісті қолдайтындардан, қолдамайтындардың көп екендігін аңғарамыз.

Қазақ қоғамында ежелден отбасы институтында қыз баланың тірлігі ер баланың тірлігі деген айырымдар болған. Мамандықтың жаманы жоқ дегенімен біздің танымызда ер жігіттің қашанда қиын әрі жауапты істермен айналысқаны белгілі сол үрдістің қазір де қоғам тарапынан қолдауға ие екендігіне көз жеткіздік.

Қазақ халқы ұлдарына үміт артып олардың елінің қорғаушысы ретінде қараған сол себепті бүгінде дизайнер, шаштараз, визажист әрлеуші секілді мамандықтарды кәсіп етіп жүрген жігіттерге сынмен қарайтындығы сөзсіз белгілі. Аталмыш сауалнама осы пікірдің рас екендігін тағы да дәлелдей түсті.

Әдебиетке шолу

Сауалнама сұрақтарының ішінде ерлер мен әйелдердің сөйлеу тіліне қатысты сұрақ та кездесті. Жалпы ерлер мен әйелдердің сөйлеу тілінде ерекшеліктер бар деген пікірді ең алғаш даттық лингвист Отто Есперсен айтқан болатын. Ол 1922 ж. өз еңбектерінде бір тараушаны әйелдерің тілдік құзырытеттіліктерінің дамуы мен қалыптасуына қатысты бөлімге арнаған болатын. Ғалым әйелдер мен еркектер қолданатын лексиканың айырмашылығы бар, сондай-ақ әйелдердің тілді қолдануда консервативті бағытты және жаңа тіл үйренуде еркектердің қабылдау қасиеті жоғары екендігін атап өткен еді. Бірақ бұл фактордың туындауына сол уақытта әйелдердің әдетте тұрмыс жағдайына байланысты, жеке үй шаруасымен отырғандығынан деп ойлаймыз. О. Есперсеннің

айтқан қағидаттарына ғалымдар толықтай келіспеді, оның бірден-бір себебі ғалымның бұл тұжырымдарды нақты фактілермен айқындай алмауында деген пікірлер бар.

Тағы да осындай әйелдер мен еркектердің тіліне қатысты ерекшеліктердің бар екендігі зерттеген ғалымдардың бірі американдық лингвист Робин Лакофф болатын. Ол «Язык и положение женщин» атты кітабында әйелдер мен еркектер тіліне қатысты жаңа тіл туралы жаңа бағытты қалыптастырды.

Жалпы ерлер мен әйелдердің қозғайтын тақырып аясын батыс елдерінің психолингвистері зерттеген. Англия мен АҚШ-тың қалалық орындарында, ауыл-аймақтарында, адамдардың әңгімелерін тыңдап, бақылап сол әңгімемазмұнынан қорытынды шығарады. Қорытындысында ғалымдар ерлер мен әйелдердің түрлі тақырыптарды қозғайтындығын анықтаған (Ильин, 2002: 172).

Қоғамда әйелдер еркектерге қарағанда көп сөйлейді деген пікір бар. Алайда зерттеулердің нәтижесі ол пікірдің дұрыс емес екендігін растайды. Еркектер әйелдерге қарағанда көбірек сөйлетіндіктерін анықталды, олар әріптестердің кездесулерінде, тәжірибелік топтарда, телевизиялық дискуссияларда анық көрінеді. Мысалы тәжірибе жасау барысында қатысушыларға үш сурет сипаттауға уақыт берілген болатын,

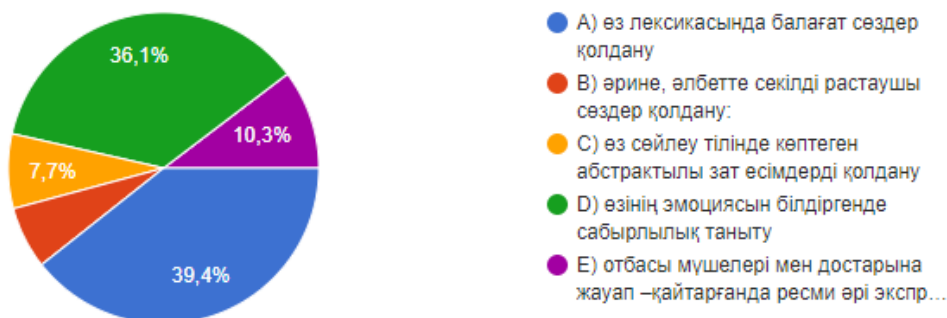
ер кісілер бір суретті сипаттау үшін 13 минут уақыт жұмсаса, ал әйелдер бір суретті 3,17 минутта сипаттап берген. Сонда әйелдердің еркектерге қарағанда көп сөйлейтіндігі туралы көзқарастың толығымен дұрыс емес екендігін білеміз (Spender, 1982).

Гендерлік лингвистика саласында белгілі ғалым А.В. Кирилина «Гендерные исследования» атты мақаласында еркек және әйел тілдеріне сипаттама беріп олардың ерекшеліктерін айқындап берген болатын. Мысалы, еркектердің жазба тілінде:

1) армиядағы немесе түрме жаргондарын қолдану; 2) қыстырма сөздерді көптеп қолдану, әрине, сөзсіз, әлбетте; 3) абстрактылы зат есімдерді көп қолдану; 4) затты немесе жағдаятты сипаттауда эмоцияны аз білдіру; 5) туыстармен сөйлескенде ресми және экспрессивті лексиканы қатар қолдану; 6) балағаттаушы қыстырма сөздер мен инвективті лексиканы көптеп қолдану; 7) тыныс белгілердің эмоционалды сөйленіспен сәйкес болмауы; (Кирилина, 2005:112)

Біз ғалымның еркектерді жазба тілінде кездесетін осындай ерекшеліктерді көрсетіп сауалнамада сұрақ етіп қойған болатынбыз. «Еркектердің тілінде қандай ерекшеліктер бар» деген сұраққа респонденттердің берген жауаптары:

2-кесте – “Еркектердің тілінде қандай ерекшеліктер бар?”

Сауалнама нәтижелерінен ерлер «өз лексикасында балағат сөздерді көп қолданады» деген пікірді 39,4 % респондент таңдаған болатын. Одан соң «өз эмоцияларын білдіргенде сабырлық танытады» деген пікірді 36,1 % респондент көрсеткен. «Отбасы мүшелері мен достарына жауап қатқанда ресми әрі экспрессивті лексиканы қолдану» деген нұсқаны 10,3% «өз сөйлеу

тілінде көптеген абстрактылы зат есімдерді қолдану» – 7,7% ал ең аза көрсеткішті «әрине, әлбетте секілді растаушы сөздер» көп қолданады деген бойынша 5 % таңдалған болатын.

Қазақ тіліндегі ерлер мен әйелдердің сөз қолданыстарындағы ерекшеліктеріне қатысты зерттеу жүргізген ғалымдардың бірі Мамаева Гүлжан Бүркітбайқызы. Ол өзінің “Ер-

лер мен әйелдердің сөз қолданыстарындағы ерекшеліктер” атты диссертациясында қазақ тіл біліміндегі гендерлік зерттеулер, ерлер мен әйелдердің сөз қолданысындағы лексикалық және синтаксистік ерекшеліктерге қатысты тақырыптарды өз зерттеу жұмысында қарастырып жан-жақты зерттеген. Г.Б. Мамаева еркектердің сөйлеудегі тілдік ерекшеліктерін ғана емес сондай-ақ психологиялық жағын да қарастырған. Әйелдердің ерлерге қарағанда эмоционалды-экспрессивті лексиканы көптеп қолданатындығын және олардың қозғайтын тақырыптар аясы да әр түрлі екендігін, түрлі өмірлік жағдаяттарда әр түрлі реакциямен жауап беретіндіктерін айтып өткен. Әйелдердің эмоцияға ерік беретіндігіне қатысты ғалым «Әйелдер қуану сәтінде Жаратқанға ризалығын білдіріп, барлық жақсылықтың келуі соның жіберген рахымы деп түсінеді. Сондықтан, қуану сәтінде әйелдер Құдайға, Жаратқанға қатысты сөздерді жиі айтады» деп пайымдаған. Ал еркектерге қатысты «әрине, ерлердің де өмірлерінде қуанарлық ситуациялар болып отырады. Өмірлік мақсаттарына орай олар көбіне жұмыс бабында қызметінен көтерілсе, көздеген мақсатына жетсе т.б. ірі ситуацияларда ғана эмоцияларын еріксіз көрсетеді» (Мамаева, 2003:40-41). Осы орайда сауалнамада көрсетілген жауаптарда респонденттердің ер азаматтарға қатысты “өз эмоцияларына көп ерік бермей көбінесе сабырлылық танытады” деген пікірдің таңдалуы да осы тұжырымның дұрыс екендігін тағы бір айқындайды.

Тіл адамның болмысын, оның қандай топ мүшесіне қатысты екенін аңғартатын құрал болып табылады. Тілде сол ұлттың әлемдік бейнесі яғни салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, мәдениеті тіршілігі көрініс табады.

Сол ұлттық мәдениетті ерекшелендіретін тілдік қатардың бірі- инвективтік лексика. Инвектив көне латын тілінен аударғанда балағат сөз деген мағынаны білдіреді (Советский энциклопедический словарь, 1979). Инвективтік лексиканы барлық халық қолданады. Бір ұлттық мәдениетте ол балағаттау мағынасында қолданса, басқа бір мәдениетте ешқандай мағынасы болмауы мүмкін.

«Қазақ тілінде ерлер де әйелдер белгілі бір инвективтер жиынтығын таңдайтындықтан, инвективтік лексика – ерлер қолданысындағы және әйелдер қолданысындағы инвективтер болып бөлінеді. Ерлер ашуланғанда, өшіккенде, ренжігенде қарым-қатынастағы қарсы адамына бағыттап боғауыз лексиканы қолданады немесе

қол көтереді. Мұндай жағдайда әйелдер балағат лексика мен қарғыс мәнді сөздерді айтқанды жөн көреді» (Мамаева, 2003а:56). Инвективтік сөздер көбінесе ерлердің сөйлеу әрекетінде көптеп кездеседі. Ал әйелдер көбінесе ондай сөздерді қарғыс мәнді сөздер ретінде қолданып жатады. Ол қазақ қыздарын тәрбиелеуде халқымыздың боқтық сөздерді айтуға тыйым салатын салтына байланысты.

Инвективтердің адамдардың жалпы қолданысында жүретін және ерлер мен әйелдердің арасында ерекшеленетін түрлері бар. Бұл бөліністерді Е.В. Киров зерттеген. Ол инвективтерді 3 түрге бөліп қарастырған:

1. Макс регистр-ерлердің қолданысындағы дөрекі сөздер;
2. Фем регистр-әйелдер қолданысындағы инвективтер;
3. Микст регистр- жалпы қолданыстағы дөрекі сөздер; (Киров)

Сондай-ақ бұл инвективтік лексика ерлер қолданысындағы және әйелдер қолданысындағы деп тағы екі топқа бөлінеді. Расымен де ер кісілер сөйлеу барысында балағат сөздерді көптеп пайдаланады екен және бұл сауалнама нәтижелеріне сәйкес келеді. Лингвист Отто Есперсен «әйелдер балағаттаушы лексиканы қолданудан интуитивтік түрде бас тартып, олардың орнына дұрыс немесе соған жанама келетін сөздерді қолдану қасиетіне ие» екендігін алға тартқан болатын (Espersen, 1975).

Сондай-ақ сауалнамада 36 % респондент еркектер сөйлеу барысында эмоцияға берілмей сабырлылық танытады деген жауапты белгілеген екен. Расымен де өз әңгімелерінде ер кісілер эмоцияларын жасыруға тырысады және нақты және қысқа жауап қайырғанды ұнатады. Кейде тіпті өз араларында көп сөйлеп кеткендеріне «әйелдер сияқты көп сөйлеп кеттің ғой деп» пікір айтатындары да содан болу керек.

Ал әйелдер керісінше өз лексикасында эмоцияға ерік береді. Эмоционалды лексиканы көптеп қолданады.

«Ене-ау, не есіткенің бар? Әлгі Қаратаздың, қойлы таздың інісі бар емес пе? Тәңірберген деген сері інісі бар еді ғой, – деп Қарақатын енесіне қарай тағы ысырылып отырды. Сонан әрі бейуақ кешті біртүрлі құпиялы сырға бөле, ерні сүйреңдеп, сыбырлай сөйлейді. – Сол сері жігіт кеп, Еламанның үйіне түсті. Аты қаратер. Қанжығасында бір қоян, бір түлкісі бар. Қояны ақ тушадай-ау, ақ тушадай! Ақбала сері жігітті аттан түсірді. Ал екеуінің қалай көріскенің көрсең! Масқара-ай! Бетім-ай! Ой

жүзі қара! О, қара бет!» (Нұрпейіс, 2015: 258).

Яғни әйелдер өз пікірлерін білдіргенде эмоционалды лексиканы қолданады және әсірелегіш көркем құралдарды көп пайдаланатындықтарын байқаймыз.

Нәтижелер

Қазақ танымында еркектер әрдайым әйелдерден жоғары тұрған және бұл қазақ халқы үшін қалыпты жағдай болып табылады. Десек те халқымыздың салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы мен мәдениеті қыздарға кішкентайынан құрмет пен қошемет көрсетуден бастау алады. Қыз баласын босағаға отырғызбай, әдетте сыйлы қонақтар мен қарттар отыратын орынға отырғызып, төрден орын берудің өзінде үлкен философиялық мән жатыр. Осы орайда сауалнамада біз әйел мен еркек теңдігіне қатысты тақырыпты да қарастырған болатынбыз.

Қазіргі таңда әлеуметте еркек пен әйел теңдігі қандай деңгейде, теңдік мәселесінің себеп-салдары қандай болмақ деген сұрақтар бүгінгі қоғамда өте үлкен маңызға ие мәселе болып табылады.

Респонденттерге “Қазіргі таңда әйел және еркек дәрежесі тең деген көзқараспен келісесіз бе?” деген сұрақ қойылған болатын.

3-кесте – “Қазіргі таңда әйел және еркек дәрежесі тең деген көзқараспен келісесіз бе?”

A)	толықтай келісемін	25,2%
B)	жартылай келісемін	38,7 %
C)	келіспеймін	23,9%
D)	мүлдем келіспеймін	12,2 %

Жауаптарды саралай келе біз бүгінде қоғамда әйелдердің дәрежесі еркектермен тең деген пікірмен жалпы келісетіндердің саны келіспейтіндерден аз, алайда аса үлкен айырмашылыққа ие емес екендігін анықтадық. Келісетіндердің орташа көрсеткіші 44,5% құраса келіспейтіндердің жалпы көрсеткіші 55,5 % құрады. Осы нәтижелерден біз ер жігіттің қоғамдағы орны жоғары болғанымен бұрынғы кезеңге қарағанда айтарлықтай төмендегенін аңғарамыз.

Бүгінде Қазақстандық қоғамдағы феминистік ұйымдардың көптеп бас көтеруі де еркек дәрежесінің төмендеп, теңдік мәселесінің

қоғамда талқыланатын тақырыптардың бірі екендігін тағы бір айқындай түседі. Феминистік ұйымдар алғашында әйелдердің құқықтарын сақтау және қорғау мақсатында құрылса бүгінде қоғамдағы әйелдерге қатысты дискриминация мәселесінің бар екендігін алға тартады. Қазақстанда мұндай ұйымдардың қатарына «Feminita», «КазФем», «Фемсреда», ОФ «SVET» және «FemAgora» жатады. Алайда осы ұйымдардың көбеюі бүгінде қазақ қоғамында ер кісінің рөлі мен прототипінің төмендеп кетуіне тікелей кері әсерін тигізуі мүмкін.

Ата-бабамыз қашанда қыз балаға мейіріммен және құрметпен қараған. Әйел отбасының ұйытқысы, асыл жар, аяулы ана рет. Тіпті бұл жөнінде профессор Құдайберген Жұбанов мынадай пікір білдірген: «ертедегі ата-бабаларымыздың ескі салт, көне дәстүрінде әйелдерге кемсітушілік көзбен қараушылық болмаған тәрізді. Күні кешеге дейін, әйелдер правосы совет заңы бойынша ерлер правосымен бірдей болғанға дейін, ел аузында: «әйелдердің жолы үлкен» дейтін үлгілі сөз болатын және сонымен әйелдердің «аң байланарлық» правосы да сақталып келген болатын. Осымен қатар, әйел мен еркек бір көлікке мінгесу керек болғанда «әйелдің жолы үлкен» деген ескіден келе жатқан ата дәстүрі бойынша көліктің алдына әйелді отырғызатын заң да сақталып келді. Міне, осылардың бәрі қазіргі қазақ халқының ата-бабаларының ежелгі салтының жұрнағы еді» (Жұбанов, 1999а:306) – деп келеді. Сонда профессор Құдайберген Жұбановтың айтуынша бұрында біраз уақыт бойы әйелдер правосы совет заңы бойынша ерлер правосымен бірдей болған. Ал алпауыт Еуропа мемлекеттерінде әйел мен еркектің құқықтарын теңеу мақсатында феминистік қозғалыстар шыға бастаған.

Жалпы феминистік қозғалыстар XVIII ғасырдың соңында АҚШ, Еуропа, Германия және Франция елдерінде бастау алған. Әйелдер өздерінің құқықтарының тапталып жатқандықтарын алға тартып, өздеріне қатысты теңсіздіктердің көп екендігіне шағымданды.

Олар сондай-ақ қоғамда андроцентризмдік (еркектік басымдылық) көзқарастың басымдылығын алға тартады. Осы орайда андроцентризм терминінің мағынасына үңілсек «андро»сөзі грек тілінен аударғанда «еркек» деген мағынаны береді. Андроцентризм дегеніміз жалпы адами субъективтілікті жалпы еркектік нормаға сай, ал әйелдік көзқарасты қосымша және нормадан ауытқушылық деп қабылдайтын концепция (Кирилина, 2005:13-15). Яғни, әлемде болып жатқан

барлық іс-әрекеттерге, өмірлік ұстанымдарға еркектік көзқараспен қарау және еркекті әлемнің орталығы деп бағалау деген мағынаны білдіреді. Бұл бір жағынан әлемге еркектік көзқараспен қарау дегенді ғана емес, еркектік өмірлік модельін, универсалды, әлеуметтік модель ретінде қабылдау деген мағынаға да ие.

Осындай қозғалыстардың нәтижесінде бұл гендер ғылымының пайда болуына әкелді.

Ғалым Г. Шоқымның анықтамасына сәйкес гендер бастапқыды тарих, әлеуметтану, психология ғылымдары аясында қолданылып келді. Кейіннен тіл біліміне еніп, прагматикалық, және антропобағыттық сипат алды. «Гендер» алдымен әйелдердің ерлермен салыстырғандағы әлеуметтік, мәдени, психологиялық ерекшеліктерін сипаттау үшін қолданылды, содан келіп қоғамда әйел, еркек деп тануға мүмкіндік беретін типтік мінез бітістері, нормалар, таптаурындар, рөлдер ажыратылып қарастырыла бастады (Шоқым, 2012а: 9).

Гендер ұғымы ХХ ғасырдың 80-жылдарынан бастап ғылыми қолданысқа еніп, жүйелі түрде зерттеле бастады. Оған себепкер болған: «саяси-әлеуметтік жағдай – қоғамдық қатынастардың өзгеруі мен феминистік қозғалыстың өріс алуы; лингвистикалық жағдай – структурализмді сынға алу, тілдің прагматика саласына деген қызығушылықтың артуы және әлеуметтік лингвистиканың дамуы; философиялық жағдай – таным теориясының жаңа бағыт алуы, пост-модернизм мен бейқұрылымдау (деконструктивизм) идеяларының кең таралуы» деген пікірді ресейлік, танымал лингвист А.В. Кирилина айтып кеткен болатын (Кирилина, 1999: 52). Яғни гендер ұғымының дамуына әр түрлі факторлардың бірігуі әсер етті деп айта аламыз.

Ұзақ уақыт бойы Кеңестік Ресейдің құрамында болған қазақ халқы үшін гендерлік өзгерістер Ресей мемлекетінде болып жатқан жағдайлармен қатар жүрді. Алайда қазақ жерінде жыныс мәселесіне қатысты ауқымды еңбектер болды деп айту қиын. Осы гендерлік зерттеулердің қазақ тіліндегі алғышарттарын Құдайберген Жұбанов, Ыбырай Алтынсарин, Шоқан Уалиханов сынды зиялылардың еңбектерінен көре аламыз.

Бұл гендерлік ғылым саласының дамуы қазақ қоғамындағы еркек пен әйелге қойылатын талаптарды да өзгертіп жіберді деп айта аламыз.

Аталмыш сауалнаманың нәтижелерін сараптай келе біз респонденттердің жауабынан қазіргі ер жігітке қойылатын талаптардың да өзгергендігін байқадық. Ертеде ер жігіттің

әйелден бір саты жоғары тұратындығы туралы пікір дұрыс деп қабылданса, бүгінде кейбір әйелдер теңсіздік мәселелерін алға тартып алаңға шығуды жөн көреді.

Сауалнама нәтижелерін толықтыру және нақтылау мақсатында біз Әбіш Кекілбаевтың “Күй” және “Бір шоқ жейде” шығармаларынан алынған үзінділерді таңдаған болатынбыз. Қазақ жігіттері үшін ар-ұят секілді қасиеттер өте үлкен мәнге ие болғандықтан респонденттердің жауаптарынан қазақ жігіт үшін ұят болып табылатын көріністі анықтау үшін үзінділерді берген болатынбыз.

“Берілген үзінділерден жігіт үшін ұят іс-әрекетті белгілейтін нұсқаны белгілеңіз?”

А) Еркек көзінің жасын басқаға көрсетпейтіні сияқты көңілінің зарын да ешкімге естіртпеуі керек еді – 19,4%

В) Еркек біткен өз бармағын өзі шайнап тістеніп алған – 5,8%

С) Дұшпанның қысастығына қысастықпен жауап бере алмаған еркекке сенсең шығындап бөрік кигізгенше, біржолата этек қып ақталап жіберген дұрыс – 14,8%

Д) Қазіргідей тұқым тозып, ағайын азып тұрған кезде Ер Оғланның жұртындағы екі еркек бірін-бірі беттен алып жатса, көлденең көзге өлім ғой – 60 %

Ұят мәселесі қазақ танымындағы ең күшті мәнге ие, қазақтың әлемдік бейнесінде ұят концептісі қазақтардың барлық өмірлік кезеңдерімен байланысты. Сол себепті осы фактордың қоғам үшін маңыздылығы қандай, әсіресе қоғам үшін жігіттерге қатысты ұят мәселесі қандай сипатқа ие екендігін анықтағымыз келген болатын.

Нәтижесінде сауалнамада ұятты іс-әрекет ретінде ең көп таңдалған “Қазіргідей тұқым тозып, ағайын азып тұрған кезде Ер Оғланның жұртындағы екі еркек бірін-бірі беттен алып жатса, көлденең көзге өлім ғой” үзіндісінің таңдалуы қазақ танымындағы бауырмашылдық, туысқандық ұстанымдарының өте жоғары бағаланатындығын және ер жігіттердің араздасуына бұрыс көзқарастың бар екендігін көрсетті. Ал “Еркек көзінің жасын басқаға көрсетпейтіні сияқты көңілінің зарын да ешкімге естіртпеуі керек еді” деген үзінді толықтай қазақ жігітінің бейнесін ашып тұрғандай. Қазақ жігіттері болаттй берік, басына күн туса да іштегі мұңын сабырға келтіріп, көз жасына ерік бермеген. Сондықтан да бұл нұсқаның таңдалуы қазір де қазақ қоғамына батыл, қайратты, жауапкершілігі мол, өз бетімен шешім қабылдайтын ер азаматтардың қажет екенін аңғартты.

Мақаланың негізгі мақсаты болып табылатын қазіргі қазақ қоғамындағы ер жігіттің бейнесі мен рөлін ашу болып табылады. Әлбетте сауалнамадағы сұрақтар мен оның нәтижелері ер жігіт бейнесін ашуға толықтай жеткілікті болмаса да, дегенімен сауалнамада қойылған ситуациялық сұрақтар, мақал-мәтелдер мен көркем шығарма үзінділер арқылы, қоғамдағы жігіттердің орнын анықтауға, бүгінде қазақ жігітінің бойында қандай қасиеттер болуы қажет және ол қандай факторлардан құралады, жігіттерге тән емес мамандықтар қайсы, қазіргі нағыз жігітке талаптар қандай? деген сұрақтардың жауаптарын саралап қазіргі қазақ жігіт бейнесін анықтауға талпыныс жасадық.

Қорытынды

«Жігітте де жігіт бар азаматы бір бөлек.

Жылқыда да жылқы бар, қазанаты бір бөлек» – деген екен дана халқымыз. Расымен де, қазақ жігітінің бойындағы алғырлық, батырлық, қайсарлық және төзімділік секілді қасиеттер қашанда жоғары бағаланған. Зерттеу жұмысын жүргізу барысында біз расымен де ХХІ – қазақ жігітінің бейнесі бұрынғы кезеңмен салыстырғанда біршама өзгергендігін байқадық. Ал мұндай өзгерістер әлбетте заман талабы, әлеуметтік, экономикалық және саяси жағдайлардың әсер етуінен туындағанын білеміз.

Сондықтан да дана халқымыз ұл баланы тәрбиелеуге үлкен мән берген, аса жауапкершілікпен қараған. Сондықтан ер азаматтың Отан қорғаушы, батыр болып өсуін бесіктен бастаған жөн және бұл пікірді қазақтың батыры Бауыржан Момышұлы да қолдаған. Қазақ жігіттерінің жақсы азамат болып қалыптасуына

әлбетте ең алдымен отбасы әсер етсе, одан соң ғана әлеумет және қоғам әсер етеді.

Сауалнама нәтижелерін қорытындылай келе, біз қазақтың ер жігіттері әлі де отбасының тірегі, елінің жанашыры, батыл да саналы екенін аңғардық. Себебі сауалнамаға қатысқан респонденттер қазақ жігіттерінің бойындағы қайсарлық қасиеттер бүгінгі қазақ жігіттеріне тән екендігін тағы да бір дәлелдеді. Алайда қазақ қоғамындағы теңдік мәселесіне қатысты сұрақта қоғамдағы жұмыссыздық мәселесі, экономикалық мәселелердің болуы да ер жігіттің дәрежесінің төмендеуіне әкелді деп айта аламыз. Қазіргі әйелдердің отбасы асыраушысына айналуы да отбасы құндылықтарының өзгеруіне әкелуі мүмкін. Сол себепті қазақ жігіттерінің әлсіздік танытпай, қоғамдағы дәрежелерінің көтерілуіне ат салысулары қажет деп ойлаймыз.

Жалпы сұрақтардың барлық жауаптарын саралай келе біз «ер жігіт» прототипі бұрынғы кезеңмен қарағанда өзгергенін және оған қойылатын талаптардың өзгергенін байқадық. Ертеде қазақ жігіттері отбасы тірегі, елін-жерін қорғаумен ғана айналысқан болса бүгінде олар тек отбасын ғана емес, әлеуметтегі өз дәрежелерін көтерумен, өз пікірін ашық айтып, қоғамдық пікірді қалыптастырып, елінің әлауқатын көтеру үшін еңбектенуі қажет болып тұр. Қазақ жігіттеріне қойылатын талаптардың саны заман қажеттіліктеріне сай өзгеріп және толықтырылып отырады. Сондықтан да олар өзгеріске тез бейімделіп отырулары қажет.

Қорытындылай келе, біз қазақ жігіттерінің қоғамдағы рөлі мен орны жоғарылап, халқымыздан, батыр, саналы, қайсар жігіттер шығып еліміздің дамуына үлес қосатын азаматтардың саны көбейсе екен деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

- Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы: Қайнар, 2005. – 216 б.
 Жұбанов.Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы, 1999. – 581 б.
 Қазақ әдеби тілінің сөздігі VII том, Алматы 2011. – 752 б.
 Қазақ тілінің диалектологиялық сөздігі. I кітап. – Алматы: Ғылым 1996. – 195 б.
 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 б. – Алматы: Рауан, 1994. – 304 б.
 Шоқым Г. «Гендерлік лингвистика негіздері»: оқулық. – Алматы: Экономика, 2012. – 190 б.
 “Қазақстан”: Ұлттық энциклопедия/Бас редактор Ә. Нысанбаев. – Алматы “Қазақ энциклопедиясы” Бас редакциясы, 1998.
 Адамбаев Б. Халық даналығы. – Алматы: Мектеп, 1978. – 192 б.
 Ел аузынан. – Алматы: Жазушы, 1989.
 Момышұлы Б. Психология войны. – Алматы: Өнер, 2010. – 288 с.
 Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – М., 2002. – 544 с.
 Spender, D. (1982) *Invisible Women> The Schooling Scandal*. Writers and Readers Publishing Cooperative, London.

Кирилина А.В., Томская М.В. Лингвистические гендерные исследования // Отечественные записки. – № 2 (23). – М., 2005. – С. 112-132.

Мамаева Г.Б. Ерлер мен әйелдердің сөз қолданысындағы ерекшеліктер (гендерлік зерттеулер): филология ғылымдарының кандидаты дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2003, 150 б.

Советский энциклопедический словарь. – М., 1979. – 1630 с.

Киров Е.В. Гендерная поляризация русскоязычного звучащего дискурса. [www.gramota.ru/ biblio/magazines/gramota/28_413](http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_413)

Esperisen O. (1975) Language; its nature, development and origin. London

Нұрпейіс Ә. Қан мен тер. – Алматы: “Қазақпарат” баспасы, 2015. – 960 б.

Кириллина А.В. Гендер и язык / Московский гос. Лингвистический университет. – М., 2005. – 624 с.

Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М.: Институт социологии РАН, 1999.

References

- Adambayev B. (1978) Halyk danalygy. [Folk wisdom]-Almaty: Mektep, 1978.-192p. (In Kazakh)
- Argynbaev Kh.(2005) Kazaktyn otbasylyk dasturleri[Kazakh family traditions].Almaty:Kainar,2005, 215 p.
- Momyshuly B.(2005) Psihologiya voyny [Psychology of the war]. Almaty: Oner, 2010. 288p. (In Russian)
- El auzynan (1989), Almaty: Zhazushy,1989.(In Kazakh)
- Esperisen O. (1975) Language; its nature, development and origin.London.
- Ильин Е.Р. (2002) Differentsial'naya psihofiziologiya muzhchiny i zhenshiny [Differential psychophysiology of men and women]. Moskva, 2002. 544p. (In Russian)
- Kazak adebi tilinin sozdigi (2011) [Dictionary of the Kazakh literary language].Almaty 2011, vol.VIII, (In Kazakh)p.752
- Kazakhstan: Ul'tyik encolopediya (1998) [Kazakhstan encyclopedia]. Almaty: 1998. (In Kazakh)
- Kazak tilinin dialektologiyalyk sozdigi (1996) [Dialectological dictionary of the Kazakh language]. I kitap.- Almaty: Gylym 1996, p.195 (In Kazakh)
- Kirilina A.V. (2005) Gender i yazyk [Gender and language].Moscow linguistic university 2005, 624p.(In Russian)
- Kirilina A.V. (1999) Gender:lingvisticheskie aspekty.[Gender: linguistic aspects].M.:Institut sociologii RAN, 1999. (In Russian)
- Kirilina A.V. (2005) Tomskaya M.V.Lingvisticheskie gendernyye issledovaniya [Linguistic gender research]. Otechstvennyie zapiski, № 2 (23). – М., 2005. – pp.112-132. (In Russian)
- Kirov E.V. Gendernaya polyarizaciya russkoyazychnogo zvuchashhego diskursa. [Gender polarization of the Russian-sounding discourse].[www.gramota.ru/ biblio/magazines/gramota/28_413](http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/28_413). (In Russian)
- Mamaeva G.B.(2003) Erler men aielder koldanysyndagy erekshelikter (genderlik zertteuler) filologiya gylymdarynyn kandidaty darezhesin alu ushin daiyndalghan dissertacia [Features of male and female word usage (gender studies] dissertation for obtaining the degree of candidate of philological sciences. Almaty. 2003. p.150 (In Kazakh)
- Nurmagambetov A. (1994).Bes zhuz bes soz, [Five hundred and five words]. Almaty: Rauan, 1994.p.304 (In Kazakh)
- Nurpeis A. (2015) Kan men ter.[Blood and sweat]Almaty: Kazakparat 2015.p.960 (In Kazakh)
- Sovetskii encoklopedicheskii slovar (1979). [Soviet encyclopedic dictionary] Moskva, 1979, p.1630. (In Russian)
- Spender, D. (1982) Invisible Women> The Schooling Scandal. Writers and Readers Publishing Cooperative, London.
- Shokym G. (2012) Genderlik linvistika negizderi:okulyk. [Fundamentals of Gender Linguistics: textbook] Almaty:Economica,2012.p. 190 (In Kazakh)
- Zhubanov.K. (1999) Kazak tili zhonindegi zertteuler [Research on the Kazakh language]. Almaty, 1999, p.581 (In Kazakh)